

De Finale

• door Peter van Beugen

Voor een goed begrip van onze tijd, de manier waarop we het geloof beleven, de Bijbel lezen, Gemeente zijn, vorm geven aan liturgie en leerstellingen, moeten we ons rekenschap geven van een bredere visie op het tijdsgewricht waarin we leven en van de grote lijnen van de geschiedenis van de Kerk in haar culturele en maatschappelijke omgeving. Mensen, ook gelovigen, zijn kinderen van hun tijd. Hoe vroom en toegewijd we ook leven, we worden beïnvloed door de tijdgeest. Kerkelijke ontwikkelingen spelen zich niet af in een vacuüm, maar houden tred met de ontwikkeling van de tijd.

In de (kerk)geschiedenis zijn een aantal perioden aan te wijzen, die hun oorsprong vinden in grote culturele omwentelingen. Bij al deze omwentelingen zien we een min of meer gelijk patroon. Revoluties, verschuivingen op het wereldtoneel, oorlogen, grote sprongen voorwaarts in wetenschap en techniek, doorbraken op het gebied van informatie en communicatie, nieuwe vormen van kunst en architectuur bepalen het wereldbeeld. In de kerkgeschiedenis gaan deze omwentelingen stevast gepaard met vernieuwingen in de interpretatiemethoden van de Schrift, vernieuwingen in het kerkleven en gemeentevormen, nieuwe impulsen en methoden in het bedrijven van zending en heel uitgesproken vernieuwingen in het kerklied, gepaard met een explosie aan liedmateriaal op een nieuw muzikaal en inhoudelijk idioom. De relatie tussen kerk en wereld verandert altijd mee. Al deze omwentelingen voltrekken zich in een periode van ca. 50 à 100 jaar, gemeten vanaf de eerste maatschappelijke en filosofische tekenen tot het uitkristalliseren van gemeentevormen en activiteiten. Jaartallen noemen is dan ook betrekkelijk willekeurig, maar toch kan men wel scharnierpunten aanwijzen waarop de omwenteling zich centreert. Iedere omwenteling wordt gevolgd door een periode waarin de tijd en de ontwikkelingen weliswaar niet stilstaan en ook in de gemeente, bijvoorbeeld door afsplitsingen, nevenvormen kunnen ontstaan, maar die in de aard en in hoofdkenmerken niet wezenlijk anders is.

Een belangrijke vaststelling is dat ontwikkelingen in levensbeschouwing en filosofie doorwerken in het denken van de mens – ook als het gaat om zijn opvattingen over Schriftgezag en religie. De manier van ‘tegen

de wereld aankijken’ noemen we een paradigma: ons denkmodel, het kader van opvattingen en begrippen waarmee we de werkelijkheid beschrijven en verklaren. Kenmerk van paradigma veranderingen is dat woorden een andere inhoud krijgen door een veranderde visie op de werkelijkheid. Het nadeel van een overzichtsartikel is dat niet alle aspecten kunnen worden behandeld of genoemd, maar dit is de prijs die men betaalt voor het overzicht.

Van groot belang voor het geloofsleven en het gemeentelven is de vraag: ‘Hoe lezen we de Bijbel?’. Iedereen die leest – theoloog en tiener – is bezig met interpreteren: vragen naar de betekenis van de tekst. Hierbij spelen de tekst zelf, maar ook de context, historische gegevens en het referentiekader van de lezer een belangrijke rol. Bij dat laatste denken we aan zijn persoonlijke achtergrond en leefwereld. Vooronderstellingen en levensbeschouwelijke denkkaders werken door in zijn manier van lezen, begrijpen en geloven. Hermeneutiek (interpreteren, uitleggen) kan niet alleen worden gebruikt om de Schrift te verstaan, maar ook - bewust of onbewust - misbruikt om eigen gedachten of opvattingen te verdedigen.

Middeleeuwen

We beginnen ons overzicht bij de fase van de kerkgeschiedenis van de Kerk van Rome. Het ontstaan van deze periode werd ingeluid door een wereldgebeurtenis van ongekeerde omvang: de val van het Romeinse Rijk. Het Rijk werd onder de voet gelopen door de Hunnen, Goten en Vandalen. Het machtsvacuüm dat ontstond werd opgevuld door de paus. Leo I (440-461) geldt in dat opzicht als de grondlegger. Toch zou het door interne strubbelingen duren tot het begin van de zevende eeuw dat het middeleeuwse pausdom vorm kreeg: Gregorius de Grote (540-604) was zoon van een senator en gebruikte zijn vermogen voor het stichten van kloosters. Hij verkocht de rest van zijn bezittingen, werd monnik en werd later aangesteld als paus. Hij legde zich toe op hulpverlening en zending en stond erop dat de vermogens van de kerk, opgestapeld in bisschoppelijke paleizen, werden aangewend voor landbouwprojecten. Hij voerde kerkhervormingen door en maakte de bekering van zijn vijanden (Germanen) en andere volken in Europa (Angelsaksen) tot een

speerpunt van zijn beleid. Hij is bij velen bekend door zijn bijdrage aan de revolutie in de kerkzang - het zangerige Gregoriaans is voor altijd verbonden met zijn naam. Voor de goede beoefening richtte hij een speciale zangschool op (Schola Cantorum). Het Gregoriaanse repertoire bestaat uit drieduizend overgeleverde melodieën. De belangrijkste functie van het Gregoriaans was de geloofsgemeenschap in een stemming van vroomheid te brengen. Paus Gregorius had het – voor het pausdom – unieke kenmerk dat hij wereldse heerschappij weigerde en wenste broeder genoemd te worden.

Wie had in die dagen kunnen voorzien welke gestalte de Kerk in latere eeuwen zou aannemen? Pausen eigenden zich steeds meer macht en rijkdom toe. De kerkelijke en wereldlijke macht culmineerde in de persoon van de paus, die op het hoogtepunt van zijn macht (Innocentius III, 1161-1216) zichzelf beschouwde als de zon en stelde dat de keizer als maan al zijn macht en heerlijkheid aan hem verschuldigd was! In de kerken werd de mis bediend, er was nauwelijks preek, geen catechisatie. De bevolking zuchtte onder onwetendheid, bijgeloof en de toenemende immoraliteit aan bisschopshoven en paleizen. In de 14e en 15e eeuw boette de macht van de paus in. Koningen aanvaardden zijn gezag niet langer als vanzelfsprekend en het pauselijk schisma (1378-1417) zorgde voor een deuk in het pauselijke gezag. Voorlopers van de Reformatie dienden zich aan in de personen van John Wycliff (1324-1384) en Johannes Huss (1369-1415), maar voordat we de stap naar de Reformatie maken, kijken we eerst naar hoe de Bijbel werd gelezen in deze eerste periode van de kerkgeschiedenis.

Voor het uitleggen van de Bijbel bediende men zich hoofdzakelijk van de methode van de allegorie, het 'in beelden spreken'. Men zocht achter de tekst naar een dieper liggende (verborgen) betekenis om haar te verklaren en schroomde niet om daarbij wezensvreemde elementen in te brengen, dus zaken die niet direct in verband staan met de tekst. Men was niet zozeer geïnteresseerd in de letterlijke

betekenis, maar bijna uitsluitend in de geestelijke. Deze manier van tekstbenadering stond niet los van de omgeving, maar was ook in de hellenistische cultuur en bij de Joden zeer populair. De Grieken hanteerden deze methode voor het uitleggen van de teksten van Homerus en andere klassiekers en de Joodse gemeenschap in Alexandrië nam deze principes onder invloed van de hellenistische cultuur over. De kerkvaders op hun beurt zetten deze traditie voort. De allegorie zou van grote betekenis blijven in de middeleeuwen en in de theologie van de kerk van Rome. In handen van de pausen zou ze vooral gebruikt worden als instrument om de macht van de paus en de tradities van de kerk te verdedigen.

Vanaf de elfde eeuw noteren we de opkomst van de scholastiek. Aan de universiteiten werden vrije kunsten als grammatica, retorica, dialectica en astronomie gedoceerd en in dienst gesteld van de theologie. Men wendde de rede en wijsbegeerte stelselmatig aan voor het verstaan van de Schrift. Geleidelijk groeide hierdoor de aandacht voor de meer letterlijke, historische uitleg voor de Bijbel – een beweging die zich zou doorzetten in de Reformatie.

Reformatie

De opkomst van het humanisme en de renaissance in de vijftiende eeuw luidden het nieuwe tijdperk in. De renaissance (wedergeboorte) zorgde voor een opleving van de kunsten van de antieke beschaving en het humanisme was de intellectuele beweging die aanzet gaf tot de ontwikkeling en de studie van taal- en letterkunde. In de renaissance is aandacht voor het individu en vrijheid. De ascese wordt teruggedrongen en maakt plaats voor genieten van weelde van natuur en schoonheid. De kunst van Da Vinci, Michelangelo en Rafael maken de renaissance zichtbaar. De ontwikkelingen vallen samen met veranderingen in het wereldbeeld door de ontdekkingsreizen, de ontdekking van buskruit, het kompas en de boekdrukkunst (van groot belang voor de Reformatie!). Het wereldtoneel verandert door de val van Constantinopel (1453), de oprukkende Turken, het verdwijnen van de feodale staat en de opkomst van de burgerij. Ze werden gevolgd door wetenschap-

pelijke ontwikkelingen (Copernicus, Kepler, Galilei) die het gezag van de kerk en de traditie verder zouden ondermijnen.

De grootste voorvechters van het humanisme waren Johannes Reuchlin (1455-1522) en Erasmus van Rotterdam (1466-1536); de laatste gaf een nieuwe, kritische tekstuitgave van het Nieuwe Testament uit. Luther zou die gebruiken als basis voor zijn Duitse Lutherbijbel. Kerkhervormers zoals Luther, Calvijn en Melanchton stonden in de traditie en de geest van het humanisme, toonden groot ontzag voor de Schrift en pasten de grammaticale en historische hermeneutiek toe. Hierdoor kwam Luther (1483-1546) al snel tot veroordeling van de kerkleer. De Schrift heeft geen gezag boven zich nodig, zij verklaart zichzelf ('sola scriptura'). In 1517 publiceert hij zijn 95 stellingen tegen de kerk, waardoor zijn verhouding met Rome onhoudbaar wordt, de lutherse kerk ontstaat en het tijdperk van de Reformatie breekt aan. De calvinistische liturgie was sober, zonder mis, altaar, muziek en kaarsen. De prediking van het woord stond centraal, afgewisseld met gebed en gemeentezang van psalmen. Paul Gerhard, een van de grootste lutherse lieddichters, leverde een schat aan nieuwe liederen. J.S. Bach voerde het kerklied van de reformatie zowel muzikaal als inhoudelijk tot haar hoogtepunt. In het Nederlandse taalgebied zijn de psalmen van Datheen bepalend voor de liturgie.

de Bijbel waaruit ten diepste wantrouwen ten opzichte van de Schrift sprak.

Reveil

Een sterke reactie op deze ontwikkeling is het piëtisme in Duitsland. Het legde grote nadruk op persoonlijke geloofsbeleving en het gezag van de Schrift. Graaf van Zinzendorf (1700-1760) maakte deel uit van deze beweging. Hij stichtte de broederbeweging van de Hernhutters, die grote zendingsdrang aan de dag legden. Hij gold, met mannen als John Wesley als een van de voorlopers van het reveil. De Engelse geestelijke John Wesley (1703-1791) was een vroom man, actief prediker en dichter van talrijke liederen (bijv. 'Ik weet dat mijn verlosser leeft') en stichter van het Methodisme. Het zou slechts enkele jaren duren voordat de geest van het Reveil oversloeg naar het continent en daar tot geestelijke vernieuwing zou leiden die gepaard ging met het ontstaan van non-denominationale kerken, zendingsgenootschappen en andere geestelijke activiteiten. Ook het Reveil bracht haar lieddichters voort waarvan de Hernhutters, Ira Sankey (1840-1908) en Nicolaas Beets (1814-1903) slechts enkele voorbeelden zijn. De liederen spreken van een levend geloof, een oproep tot bekering en waarachtige levensheiliging, het verzoeningswerk van Gods genade en de verwachting van Christus' komst. Het Woord van God gold als absoluut gezaghebbend over leer en leven, een zuivere wandel en mijding van werelds genot of rijkdom was het resultaat. Typerend voor het Reveil is dat vrijwel gelijktijdig in verschillende landen voorvechters van het Reveil gelijksoortige ontwikkelingen doormaakten. Zo schreef de Zwitserse geestelijke Cesar Malan in 1821 zijn opstel 'Les Deux Agneaux' tegen de kerk van Geneve, schreef Isaac da Costa (leerling van Willem Bilderdijk) in 1823 zijn 'bezwaren tegen de geest van deze eeuw' en schreef de Ierse geestelijke John N. Darby in 1827 zijn 'considerations addressed to the archbishop of Dublin'. In Frankrijk zou de geestelijke Adolphe Monod uiteindelijk de Union des Eglises Evangelique oprichten en in Duitsland gold Gottfried Daniel Krummacher als voorvechter van het gedachtegoed van het Reveil. De beweging zou vele zendelingen

(Carey, Taylor, Grove) en predikers (Spurgeon, Edwards, Whitefield, Moody, Merle d'Aubigne) voortbrengen. In verschillende landen werden zendingsgenootschappen opgericht, werd men actief in 'Tractaatzending', het oprichten van zondagsschoolwerk, christelijke scholen en armenzorg. Niets is minder waar dan het tegenwoordig veel gehoorde verwijt dat deze geloofsgemeenschappen die in afzondering leefden hun maatschappelijke roeping niet verstonden. Tegelijk hanteerde men een strikte scheiding van kerk en staat en stelde men nooit verandering van maatschappij of politiek ten doel. De Broederbeweging ('Plymouth Brethren') was een kleinere maar krachtige exponent van het Reveil, de 'Bijbelstudieconferentie' is een typerend product van deze geloofsbeweging. De opkomst van de Maranatha beweging (Johan de Heer) en de pinksterbeweging, beide begin twintigste eeuw, vormen de laatste exponenten van dit Reveil. Het Reveil voltrok zich in de periode van de Romantiek als geestesstroming en vormde een reactie op het eenzijdige en rationele denken van de Verlichtingstijd. Zij benadrukte gevoel en verbeelding, de waarde van individu en het eigene van een gemeenschap, dat een rol zou spelen in het opkomend nationalisme. Het wereldbeeld veranderde door technologische vooruitgang zoals aanwending van de stoommachine, elektriciteit en de uitvinding van morse en de telegraaf. Ook het machinaal dubbelzijdig drukken van papier werd mogelijk, waardoor dagbladjournalistiek een vlucht nam en gemakkelijker journaals en periodieken konden worden verspreid. Het was van groot belang in de geestelijke beweging van het Reveil. Het wereldtoneel veranderde door politieke revoluties (Amerikaanse revolutie, Franse revolutie, Revolutiejaar 1848), de verklaring van de rechten van de mens (1789) en het opkomende nationalisme, dat in de twintigste eeuw zou leiden tot twee vernietigende wereldoorlogen.

De Postmoderne Tijd

In de naoorlogse tijd doen zich een aantal veranderingen voor die het beeld van de wereld voorgoed op zijn kop zetten. De rumoerige jaren '60 vormen de tijd van de seksuele

Wie had na dit grote werk van Gods Geest in de Reformatie kunnen bedenken dat de geest van de tijd zo snel haar tanden zou zetten in het protestantisme en het van haar kracht zou beroven? Als gevolg van godsdienstoorlogen gingen geografische gebieden 'van de ene dag op de andere dag' met al haar inwoners en kerkgangers over van Rooms Katholiek op protestants terrein (1648, vrede van Westfalen) wat leidde tot het ontstaan van de nationale volkskerken (bijv. Nederlands Hervormde kerk). Aan de kerkgangers werden geen vragen gesteld over bekering en wedergeboorte, door de doop trad men immers automatisch toe tot het verbond. Het sola scriptura maakte plaats voor belijdenisgeschriften plus scriptura. Er trad een traditie in van dode orthodoxie en Bijbelkritiek.

Voortgaande wetenschappelijke ontwikkelingen stelden nu niet alleen het gezag van de kerk, maar ook het gezag van de Schrift aan de kaak. Onder het opkomen van de Verlichting won de menselijke rede steeds meer aan gezag. René Descartes (1596-1650) en Baruch de Spinoza (1632-1677) stelden de menselijke rede als uitgangspunt om de Schrift te beoordelen. Alleen dat wat bewezen kan worden of aangetoond in overeenstemming te zijn met het verstand, is waar. Het gevolg is dat wonderen, schepping en opstanding, bestaan van hemel en hel 'anders moeten worden gelezen' als ze er staan. Theologen stelden vragen aan

revolutie, de flowerpower, de studentenrevoluties, de uitvinding van de pil, emancipatie en de opkomst van de popmuziek. Uit dit alles spreekt een zich afzetten tegen de gevestigde orde. De wereld krijgt een ander gezicht door de val van de Berlijnse muur en van het communisme, het openbreken van grenzen en een vernieuwd streven naar eenheid (verenigd Europa, Verenigde Naties, Wereldraad van Kerken). Zuilen worden afgebroken, een verschijnsel dat met enige vertraging ook doorwerkt op kerkelijk terrein. De betekenis van kunst wordt niet langer bepaald door de kunstenaar, maar door degene die het bekijkt of hoort, ze gaat deel uitmaken van het publieke domein. De Popart (in het bijzonder de popmuziek) rukt op. Entertainment en het zoeken naar nieuwe prikkels maken dat onze spanningsboog steeds korter wordt en dat de kunstenaar het steeds gekker moet maken om zijn publiek te boeien, anders zappen we weg. De opkomst van nieuwe technologie zorgt voor de grootste verandering van het wereldbeeld in de hele geschiedenis van de mensheid. De computer en het internet, de draadloze communicatie en de sociale netwerken zijn bepalend voor heel ons handelen, onze kennisverwerving, ons dagelijks werk, onderwijs en onze sociale omgang, onze economie en wetenschap. Alles staat of valt met onze electronic devices en onze verbondenheid aan het wereldwijde web.

De moderne mens had de wereld om zich heen geordend. Er was sprake van een gedefinieerd, objectief waarheidsbegrip. Grenzen waren afgebakend en de mens vond zijn plaats en identiteit in gemeenschapszin en vereenzelving met een systeem of ideologie. Hij streed voor een zaak waar hij in geloofde. De postmoderne mens daarentegen creëert zijn eigen wereld en gaat daarbij af op zijn gevoel en ervaring. Zijn identiteit is een product van zijn ervaring ('ik ben wat ik voel'), zijn waarheidsbegrip is subjectief. Hij leeft niet in de geborgenheid van een gemeenschap maar in een pluriforme omgeving waarin hij zijn eigen netwerk creëert. De wereld is niet vastomlijnd maar chaotisch en fragmentarisch. Een voorbeeld om dit te illustreren: wie vanaf het

dak van een flat kijkt naar een parkeerterrein, ziet dat iedere auto zijn eigen plek heeft, omgeven door andere auto's die zijn vaste omgeving vormen. Aan de hand van dit beeld is iedere auto makkelijk te lokaliseren: zijn identiteit is bepaald. Kijkt men vanaf dezelfde hoogte naar een parcours van botsauto's, dan zien we hoe de plaats van iedere auto voortdurend verandert in een eveneens veranderende omgeving. Iedere bestuurder kan op elk moment positie en richting bepalen. De omgeving is chaotisch en dynamisch. Een andere analogie komt uit de kosmologie. In de premoderne tijd ging men ervan uit dat de aarde het middelpunt is en de zon er omheen draait; de kerk vormde het middelpunt van het heelal. In de moderne tijd ontdekte men dat de aarde juist om de zon als middelpunt draait; niet ik, maar Christus en Gods heerlijkheid staan centraal. In de postmoderne tijd maakt dit beeld plaats voor een oneindig groot heelal waarin alles beweegt: er is geen middelpunt meer. Niets is meer absoluut, alles is relatief. Wij leven in het tijdgewricht waarin deze omwenteling zich grotendeels heeft voltrokken. Wij zijn – om in het beeld te blijven – opgegroeid als auto's op een parkeerplaats, terwijl onze kinderen als 'botsautootjes' hun weg vinden in de wereld. Waarheid en geloof zijn voor de postmoderne mens relevant voor zover ze een bijdrage leveren aan zijn ervaring en welbevinden. Hij 'begrijpt' wat hij 'voelt'. Hij richt zich niet naar een objectief en normatief (gezaghebbend) kader. Het waarheidsbegrip is subjectief en intuïtief: 'wat goed voelt is waar'.

De grondslag van de postmoderne hermeneutiek gaat terug naar de nadagen van de Verlichting en de Romantiek. De filosoof Schleiermacher (1768-1834) zocht naar het samengaan van wetenschap, filosofie en ervaring. De grammatica verleent toegang tot de tekst, maar de empathie verleent de lezer toegang tot de bedoeling van de schrijver. De lezer neemt als subject actief deel aan de interpretatie. De uitleg van de tekst is dus nooit 'af' en staat daarmee open voor meerdere interpretaties, immers iedere lezer interpreteert haar op zijn manier. Hiermee baande hij de weg voor pluriforme en subjectieve interpre-

tatie. Twintigste-eeuwse filosofen en theologen zouden de postmoderne hermeneutiek verder voorbereiden en gestalte geven. Om te beginnen: Er is geen alomvattende filosofie of theologie meer (Foucault en Derrida, deconstructionisme en post-structuralisme), ieder individu is verantwoordelijk voor zijn eigen zingeving en de uitspraken van de Schrift moeten uitgelegd worden binnen de horizon van ons bestaan (Heidegger en Sartre, existencialisme en 'horizonversmelting'). De taal van de Bijbel moet worden ontmythologiseerd voor het waarheidsbegrip (Bultmann, Gadamer) – waarbij men dus vooronderstelt dat de Bijbel zich mythologisch uitdrukt en geen historische of letterlijke zeggingskracht heeft - de heilsfeiten (schepping, maagdelijke geboorte, opstanding) worden buiten de objectiviteit geplaatst. Net als in de kunst geeft niet de schrijver de betekenis aan zijn werk, nee, interpretatie gebeurt bij de lezer, de tekst 'an sich' heeft geen normatieve betekenis meer. Er is sprake van interactiviteit tussen tekst en lezer (Searle, Thiselton, 'Speech-act theory'), de praxis geeft aan hoe de Schrift verstaan moet worden. Iedereen die daarom nog beweert dat er één uitleg is of 'dat hij het weet' zit er per definitie naast. Het adagium van het Reveil: aldus zegt de Schrift, zó spreekt Gods Woord, wordt afgebroken. Men eigent zich de vrijheid toe van interpretatie en iedere waarheidsclaim wordt met achterdocht bejegend. De postmoderne kerk bedient zich van retoriek door de klassieke evangelische beweging af te schilderen als 'fundamentalistisch' en bijbelgetrouwheid als 'letterknechterij'.

De Finale

In dit nieuwe, postmoderne tijdvak bevinden wij ons en willen we als bijbelgetrouwe gemeente het Woord doorgeven aan de na ons komende generaties. Ons afsluiten van de ons omringende cultuur is onmogelijk, er onkritisch in opgaan is fataal. Heel concreet geldt voor jongeren van vandaag: waarheid wordt niet meer bepaald door leerstelling maar door ervaring. De betrokkenheid van de gelovige wordt niet bepaald door wat van hem gevraagd wordt, maar door 'what do I get out of this'. Onze tijd laat een explosie zien aan nieuwe

ontwikkelingen op kerkelijk erf, een nieuw genre van muziek met een muzikaal en inhoudelijk idioom dat past bij de postmoderne tijd. Nieuwe gemeentevormen zoals Megachurch, Emerging church ontstaan en sluiten aan bij de behoefte van de postmoderne mens. De liturgie centreert zich niet rondom dogma's en tradities, maar verhalen en gastvrijheid. De liturgie wordt niet meer geleid door de predikant maar door de worshipleader. De vlot verlopende dienst is ingericht met doorgaans vrolijke zang, een getuigenis, een goed pakkend verhaal, 'doorspekt met anekdotes, gericht op persoonlijke geloofservaring en met een minimum aan theologische activiteit of leerstellige diepgang' (C.R. van Setten, Soteria jg.15, no.2, 1998).

In de theologie doet het Koninkrijksdenken opgang. Evert van der Poll schrijft (Soteria jg.1, no.1, 1984) in Het koninkrijk van God: gave en opgave: 'Men breekt met de profetische visie op het koninkrijk en plaatst de sociale gerechtigheid en de heiliging van de wereld op de agenda.' Met verwijzing naar theologen als G. Ladd en J. Yoder wijst hij op de aankondiging van het jubeljaar: individuen en samenleving worden opgeroepen om in het reine te komen met God en met elkaar. De inmiddels opgeheven werkgroep van de Evangelische alliantie heette 'koninkrijk Gods en sociale gerechtigheid' (1983).

Zending vindt plaats door nadruk op missionaire gemeente en vernieuwde activiteit onder de volken. Ook hier is sprake van een paradigma verandering. Waldron Scott (bringing forth justice, 1980) verbreedt het zendingsmandaat tot het gehoorzaam maken van de volken en de onderwijzing van Gods gerechtigheid. De bredere definitie van zending werd al uitgesproken op het beroemde zendingscongres van Lausanne ('Kingdom Consciousness', 1974). De gevolgen van de koninkrijkprediking zijn: kosmische dimensie (het koninkrijk over de hele schepping en in

alle tijden, het koninkrijk is zowel een tegenwoordige als een toekomstige werkelijkheid), dynamische breedte (Gods heerschappij over individu en samenleving). Ook aan het Wheaton College wordt de social transformation onderwezen: de omvorming van de samenleving in het licht van Gods koninkrijk. De verkondiging van het evangelie en de oproep tot bekering maken plaats voor de proclamatie van het koninkrijk en de bediening van genezing en bevrijding.

In onze tijd tekent zich een kentering af in de (kerk)geschiedenis die grote overeenkomsten vertoont met voorafgaande. Politici, filosofen en technologen roepen in koor dat de wereld verandert als nooit tevoren. Ook theologen en kerkleiders zien in onze dagen de 'grootste verandering in de kerkgeschiedenis sinds de Reformatie'. Gemeentevormen, kerkkied, Schriftbeschouwing en theologie maken deze veranderingen zichtbaar. De opleving en vernieuwde activiteit van de Reformatie maakten echter al snel plaats voor protestantisme en doodse orthodoxie. En hoe gaat de 21e eeuw er uit zien? Welke lange termijn gevolgen heeft het subjectieve en relatieve waarheidsbegrip van onze tijd? Hoe werkt de ervaringsgerichte geloofsbeleving door in het gemeenteleven? Wat gebeurt er als het primaat van normatief Schriftgezag en prediking van Christus vervaagt? Wat is het effect van de zoektocht van het individu naar tastbare zegen en charismatische prikkels? Gemeentetypen die teruggaan op het Reveil dreigen te worden ingehaald door de ontwikkelingen om hen heen. In het roerige postmoderne tijdsgewricht kraakt het schip van veel, van oudsher bijbelgetrouwe gemeenten en is zowel een krachtige bezinning op de eigen identiteit als de bewustwording van de tijdgeest en ontwikkelingen op theologisch gebied nodig voor het formuleren van antwoorden op de uitdaging van de 21e eeuw.

Episode	Middeleeuwen Rooms Katholieke Kerk	Reformatie Protestantisme	Reveil Evangelische beweging	'Postmoderne' Kerk
Wereldpolitiek	Val v.h. West Romeinse Rijk, Feodale staat, Heilig Rooms Rijk	Val v.h. Oost Romeinse Rijk, Godsdienstoorlogen Bourgeoisie,	Europese en Amerikaanse Revoluties, Nationalisme	Herstel v.h. Romeinse Rijk Europese eenwording, Globalisering, Val van het Communisme
Wetenschap en techniek	Traditioneel, Aristoteliaans	Wetenschappelijke Revolutie Cartesiaans, uitvinding buskruit, kompas, deterministische wetenschap	Technologische Revolutie, Stoommachine, Mechanisering	Digitale Revolutie, GPS, Ruimtevaart, probabilistische wetenschap, relativisme
Levensbeschouwing	Dialectiek, Scholastiek	Humansime	Verlichting, Modernisme	Postmodernisme
Kunst	Romaans, Byzantijns, Gotiek	Renaissance	Romantiek, Impressionisme	Pop art, Avant garde
Informatie	Traditioneel	Boekdrukkunst	Dagbladjournalistiek, Telegraaf	Internet, sociale media
Kerk	Rooms Katholiek	Hervormde kerk	Non-denominationaal, vrije groepen, pinksterbeweging	Megakerk, Emerging Church, simple church
Kerkzang	Gregoriaans	Luthers, psalmzang, kerklied, Petrus Datheen	Evangelisch en geestelijke liedbundels, Maranatha-zang	Opwekking, Praise & worship
Hermeneutiek	Allegorie	Grammaticaal historisch, Bijbelkritiek	Grammaticaal historisch, typologie, profetisch onderwijs	Postmoderne hermeneutiek, literaire kritiek
Zending	Kerstening Europa, Ierse zending	Ontdekkingsreizen, missionarisposten	Zendingsgenootschappen, Tractaatzending, zondagsscholen	Missionaire gemeente, Global Harvest
Theologie	Traditie en gezag van de kerk	Sola Fide, Sola Scriptura, Heilshistorie, Catechismus	Bekering, Praktische levensheiliging, Bijbelscholen (Moody, Scofield)	Koninkrijkstheologie, Charismatische prediking, Welvaartsevangelie
Relatie wereld	Kerk streeft naar wereldheerschappij	Nationale volkskerken	Scheiding kerk en staat	Sociale Transformatie, heiliging van de wereld